

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мозоль С.А.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2226-7908

Левченко Ю.О.,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517

Мозоль С.А., Левченко Ю.О. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування в умовах воєнного стану.

У статті з'ясовуються детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування. Означувані злочинні діяння посягають на права фізичних осіб та законні інтереси страхових компаній. Якщо раніше страхування воєнних ризиків здебільшого охоплювало морські й повітряні перевезення, ризики для вантажів, сировини та відповідальність за можливі збитки під час транспортування, то за сучасних умов, відповідна сфера значно розширилась, запровадилися оновлені концепції та нові правила, що враховують виклики у безпековому секторі й охоплюють ширший спектр обставин пов'язаних із воєнними подіями. Паралельно із запровадженням правового режиму воєнного стану, збільшилась і сама кількість кримінальних правопорушень у сфері страхування, зокрема, їх частка змістилася у сферу особистого страхування щодо умовних або реальних ризиків для життя і здоров'я особи.

Автором наголошується на тому, що криміналізація ринку страхування в умовах воєнного стану суттєво перешкоджає виконанню страхуванням важливих функцій, таких як: забезпечення стабільної діяльності суб'єктів господарювання, зменшення фінансово-економічних ризиків, стимулювання підприємництва й бізнес-ініціативи. Позаяк, але підвищена криміногенність ринку страхування ускладнює, або блокує виконання завдань, пов'язаних із формуванням за рахунок грошових внесків, страхового фонду, призначеного для відшкодування збитку, вирівнювання втрат у зв'язку з наслідками страхових випадків та ін.

Констатується, що усунення основних причин й умов, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування, має бути комплексним безперервним процесом, що враховує специфіку правового режиму воєнного стану та зміни, які відбуваються у сучасному суспільстві та, які впливають на надання страхових послуг. Звертається увага й на те, що сама система суб'єктів забезпечення безпеки на ринку страхування охоплює широке коло суб'єктів запобігання різного роду правопорушенням. Проте, автором доводиться, що їх спільна діяльність має відповідати єдиній цілеспрямованій кримінологічній політиці держави, як єдиному комплексу дій з послідовного усунення негативних воєнно-політичних, соціально-економічних, організаційно-управлінських та інших детермінантів деструкції суспільних відносин у сфері страхування.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, небанківський фінансовий сектор економіки, фінансові ризики, страхові випадки, незаконне одержання страхового відшкодування, страхове шахрайство, детермінанти, суб'єкти, заходи запобігання, розслідування.

Mozol S.A., Levchenko Y.O. Determinants influencing the commission of criminal offenses in the insurance sector under martial law.

The article examines the determinants that influence the commission of criminal offenses in the insurance sector. The specified criminal acts infringe on the rights of individuals and the legitimate interests of insurance companies. If earlier, war risk insurance mostly covered sea and air transportation, risks for cargo, raw materials, and liability for possible losses during transportation, then under modern conditions, the relevant scope has expanded significantly, updated concepts and new rules have been introduced that take into account challenges in the security sector and cover a wider range of

circumstances related to military events. In parallel with the introduction of the legal regime of martial law, the number of criminal offenses in the insurance sector has increased, in particular, their share has shifted to the sphere of personal insurance regarding conditional or real risks to the life and health of a person.

The author emphasizes that the criminalization of the insurance market under martial law significantly hinders the performance of important functions by insurance, such as ensuring the stable operation of business entities, reducing financial and economic risks, and stimulating entrepreneurship and business initiatives. However, the increased crime rate in the insurance market complicates or blocks the implementation of tasks related to the formation, through monetary contributions, of an insurance fund intended for compensation for damage, equalization of losses due to the consequences of insured events, etc.

It is stated that the elimination of the main causes and conditions that lead to the commission of criminal offenses in the insurance sector should be a comprehensive, continuous process that takes into account the specifics of the legal regime of martial law and the changes that occur in modern society and that affect the provision of insurance services. Attention is also drawn to the fact that the system of security entities in the insurance market itself covers a wide range of entities preventing various types of offenses. However, the author argues that their joint activities should correspond to a single purposeful criminological policy of the state, as a single set of actions to consistently eliminate negative military-political, socio-economic, organizational-managerial and other determinants of the destruction of social relations in the insurance sector.

Key words: criminal offenses, non-banking financial sector of the economy, financial risks, insurance cases, illegal receipt of insurance compensation, insurance fraud, determinants, subjects, prevention measures, investigation.

Постановка проблеми. Незважаючи на стійку геополітичну, фінансово-економічну нестабільність, щоденні ракетні обстріли та масове переміщення українців, вітчизняний ринок страхування продовжує працювати. Більшість страховиків адаптували власну діяльність, евакуювавши співробітників до безпечніших регіонів, забезпечивши дистанційну роботу персоналу, а також збереження технічних ресурсів і баз даних. Водночас страхові компанії, окрім викликів у безпековому секторі, пов'язаних із воєнними подіями, зіткнулися з серйозними внутрішніми загрозами, зокрема із суттєвою криміналізацією цього ринку у відносно безпечних від війни регіонах.

Необхідність кримінологічного захисту страховиків і страхувальників пояснюється не лише важливістю створення умов для розвитку відповідного ринку, безпечного існування особи та її майна, а й суто економічним фактором (поповненням бюджету за рахунок надання й отримання страхових послуг), а також нагальною потребою у впровадженні та розвитку демократичних засад формування громадянського суспільства. Зазначені обставини підштовхують до переосмислення існуючих підходів в реалізації заходів, спрямованих на запобігання деструкції суспільних відносин у сфері страхування. Виконання цього неможливе без поглибленого вивчення детермінант, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у відповідній сфері.

Аналіз останніх публікацій. Проблема запобігання й усунення причин та умов, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування, неодноразово розглядалася у вітчизняній кримінологічній науці. Зокрема, у різні періоди це здійснювали такі науковці, як: В.П. Андрущенко, Д.П. Біленчук, О.М. Джу́жа, О.О. Дудоров, К.С. Денисенко, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, О.І. Ледвій, О.М. Лешкевич, А.О. Пінаєва, Р.А. Скрипник, М.Ю. Яковчук та інші. У результаті проведених досліджень було сформовано низку ключових положень щодо детермінації сфери страхування та створено методологічне підґрунтя для подальшого вивчення цієї проблематики. Водночас, дослідження вище перелічених та інших учених ґрунтувалися на попередніх періодах законодавства та нині вже застарілій правозастосовній практиці, не враховували низку нових структурно-функціональних змін, а, відтак і ринкових ризиків у сфері страхування, а також військово-політичних та інших детермінант, що виникли в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Виявлення й усунення детермінантів має не лише правове, а й важливе соціальне значення, оскільки усунені причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, у майбутньому не можуть більше стати підґрунтям для аналогічних або інших кримінально-протиправних діянь [9, с. 19].

З погляду загальнофілософського розуміння детермінізм – це поняття, що відображає залежність речей (їхніх властивостей, відносин між ними, подій, процесів, станів) у їхньому існуванні та зміні від певних факторів. Останніми можуть бути інші речі, події чи процеси. Водночас це відношення детермінації пов'язане з уявленням про закономірний характер існування та змін дійсності, оскільки саме поняття закономірності виражає ідею про те, що все існуюче й усе виникаюче у світі визначене деякими стійко діючими факторами [10, с. 100].

Виходячи з основ загальнофілософського розуміння, у кримінологічній науці поняття детермінації злочинності прийнято трактувати як сукупність явищ, процесів, фактів і проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими обумовлена. Як слушно зауважив А.П. Закалюк, завдання сучасної кримінології полягає не лише у визначенні та формулюванні теоретичних засад процесу детермінації злочинів і злочинності, а й у розкритті практичного застосування цих положень, передусім у сфері аналізу злочинності та організації заходів із запобігання її проявам [3, с. 187].

Сучасна структура кримінальних правопорушень у сфері страхування характеризується широким спектром кримінально караних діянь корисливої спрямованості. Найпоширенішими є махінації, пов'язані із страхуванням майна власників автотранспорту, зокрема інсценування або фальсифікація дорожньо-транспортних пригод та викрадень автомобілів.

Наприклад, як встановило досудове слідство, обвинувачені інсценували дорожньо-транспортну пригоду, щоб незаконно отримати виплати від страхової компанії. Для фейкової аварії вони використали транспортні засоби, які уже були з пошкодженнями. Зловмисники штучно створили дорожньо-транспортну пригоду та оформили її через поліцію. Водій одного авто заявив, що нібито саме він спричинив зіткнення через неухважність, а його автомобіль потребує ремонту. Після цього власники машин подали документи до страхової компанії та отримали виплати. Загальна сума нібито завданих збитків склала понад 200 тис. грн. В обвинувачених було двоє спільників, які допомагали їм в організації фейкової пригоди. Ними виявились працівники двох станцій технічного обслуговування, з якими у компанії були підписані контракти на ремонт пошкоджених авто [4].

З огляду на нинішню ситуацію в Україні та загальні геополітичні зміни, страхування воєнних і політичних ризиків поступово трансформується, підлаштовуючись під нові виклики. Переглядаються переліки страхових випадків, розширюються межі покриття ризиків, оновлюються страхові пропозиції. Паралельно активізується пошук джерел фінансування, механізмів перестрахування та державної підтримки. Раніше страхування воєнних ризиків здебільшого охоплювало морські й повітряні перевезення, зокрема ризики для вантажів, сировини та відповідальність за можливі збитки під час транспортування. Нині ця сфера значно розширюється, запроваджуються оновлені концепції та правила, що враховують нові виклики та охоплюють ширший спектр галузей і обставин. У зв'язку з цим, після запровадження правового режиму воєнного стану, значна частка кримінальних правопорушень змістилася у сферу особистого страхування, зокрема щодо умовних або реальних ризиків для життя і здоров'я людини.

Найбільш поширені схеми злочинних діянь пов'язаних із особистим страхуванням виглядають наступним чином: а) отримання страхової виплати за підробленими документами, наприклад, незаконне присвоєння групи інвалідності за відсутності медичних показань; б) приховування реальних умов і причин отримання травми, наприклад, коли підприємство страхує своїх співробітників від нещасних випадків на роботі, а страхувальник намагається отримати виплату за побутову травму; в) завищення витрат на лікування, коли до шахрайської схеми залучені медичні працівники, які фальсифікують дані про лікування, додаючи неіснуючі послуги; г) надання неправдивої інформації про стан здоров'я під час укладення договору, зокрема, коли загострення хронічного захворювання видається за нову патологію; ґ) навмисне нанесення незначних тілесних ушкоджень з метою отримання виплат від кількох страхових компаній одночасно; д) використання страхового поліса іншою особою, яка не є застрахованою, для отримання медичних послуг за страховкою [12]. Крім цього, непоодинокими є шахрайства щодо страхування виїжджаючих за кордон шляхом фальсифікації медичних рахунків і завищення цін на медичні послуги та махінації із накопичувальним страхуванням тощо.

Зазначена криміналізація негативно впливає на функціонування сфери страхування. Як слушно зазначає Н.І. Машина, криміналізація є значною суспільною небезпекою, оскільки утрудняє або блокує виконання основних завдань, пов'язаних з формуванням страхових фондів, підвищенням економічної стабільності, обмеженням економічних ризиків, стимулюванням підприємницької ініціативи, збільшенням кредитоспроможності [7, с. 129].

Оскільки переважна більшість злочинних діянь у сфері страхування має стійку корисливу спрямованість, можна констатувати про наявність спільних детермінантів для всіх цих видів кримінальних правопорушень.

До числа політичних належить: політична нестабільність, що має прояв у нестабільності існуючих політичних інститутів; розгалуженість політичної системи; дисбаланс функцій та повноважень влади, який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних структур, що не може не позначитися негативно на виконанні владними інститутами своїх функцій, а зрештою – і на результатах їх діяльності. Політична воля вищого державного керівництва є обов'язковим й одним з основних елементів запобігання злочинності, а її відсутність зводить таке запобігання нанівець. За цих обставин, навіть, якщо уявити про найдосконаліше законодавство у сфері страхування, то воно відразу приречене на декларативне функціонування.

Звертає увагу й той факт, що правове регулювання різних інститутів фінансової системи є нерівномірним. Очевидна зацікавленість держави в стабільному функціонуванні фінансової системи, у зв'язку з чим держава висуває певні вимоги до різних типів фінансових організацій [5]. Однак єдності і сталих узгодженості таких вимог із міжнародною практикою не спостерігається. Наприклад, як зазначають І.В. Мудь та О.Р. Рудик, в Україні страхування банківських ризиків є обмеженим, багато видів страхування, які використовуються в зарубіжних країнах, не використовуються українськими банками, що пов'язано із специфічними умовами, які склалися в Україні [8].

Військові. Війна стала довгостроковим чинником впливу на національну безпеку країни в усіх її сферах [2, с. 98]. Розпочата збройна агресія РФ проти України у 2014 р. та продовжена війною на всій території нашої держави у лютому 2022 р. негативно вплинуло на політичну, економічну, соціальну сфери України і запустили додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку [1, с. 318–319].

Попри тривалий час перебування нашої країни в стані реальної війни, Кабінет Міністрів України тільки в минулому році ухвалив постанову «Про затвердження переліку воєнних та політичних ризиків та Умов і порядку страхування (перестрахування) воєнних та політичних ризиків під час здійснення видів діяльності Експортно-кредитного агентства», яка офіційно визначила поняття воєнних та політичних ризиків. Згідно з цим нормативно-правовим документом, воєнні ризики трактуються досить широко й охоплюють воєнний конфлікт, війну або збройне протистояння, збройну агресію, бойові дії, масові заворушення, насильницьке повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, терористичні акти, диверсії, окупацію та анексію. До політичних ризиків віднесено події, що можуть відбутися на території України, зокрема примусове вилучення майна, невиконання або відмову держави від виконання зобов'язань, безпідставне відкликання ліцензій регулятором ринку, примусове припинення діяльності підприємств державними органами, а також запровадження державних обмежень, таких як платіжні ембарго чи мораторій на здійснення розрахунків.

Разом із цим у нормативному полі з'явилися нові механізми страхування та перестрахування цих ризиків. Зокрема, Експортно-кредитне агентство запроваджує страхування (перестрахування) кредитів українських підприємств, а також страхування (перестрахування) прямих інвестицій в Україну. Однак, на практиці такий механізм страхування поки що належним чином не запрацював і стикається з низкою значних проблем та викликів у процесі впровадження [14].

Соціально-економічні. З метою приведення до ефективної роботи ринку страхування, держава постійно намагається впроваджувати заходи, спрямовані на побудову цивілізованих страхових відносин, удосконалення відповідних відносин за допомогою економічних важелів впливу, які б забезпечували функціонування інститутів економіки, сплату податків до бюджету тощо. Однак, незважаючи на низку чинників, в умовах воєнного стану, загальний економічний стан залишається таким, що зумовлює досить складну тенденцію. Своєю чергою, глибина диференціації населення за рівнем доходів додатково впливає на рівень соціально-економічної напруженості в суспільстві і відповідно, на рівень стабільності криміногенної ситуації у сфері страхування.

У складі соціально-економічних детермінантів можна виділити також їх окремий різновид – *соціально-психологічні*. У сфері страхування такими є: низький рівень дотримання громадянами правових норм, які встановлюють відповідальність за корисливі кримінальні правопорушення, в цілому, та в сфері страхування зокрема; низький рівень правосвідомості та незнання громадянами меж притягнення до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування; втрата з боку частини населення довіри до правоохоронних органів, які займаються розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері страхування, та неготовність їх підтримувати; відсутність сталих традицій чесного підприємництва, а також високої культури на ринку страхування; дефіцит загальнодоступної інформації щодо страхової історії юридичних та фізичних осіб тощо.

Організаційно-правові. Один із комплексних детермінантів, що впливає на вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування, полягає в прорахунках стратегії і тактики їх запобігання. Про це свідчить відсутність єдиної державної політики у сфері страхування, недосконалість законодавства, що регламентує цей ринок, у тому числі й відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини й умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Ситуація на прикладі зазначених детермінантів вимагає впровадження багаторівневої системи стратегічного планування запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування, яка функціонувала б на засадах міжгалузевої координації, ґрунтувалася на стрункій єдності прогностичних, планових і програмних документів та передбачала можливість комплексної оцінки результатів кримінологічної діяльності.

Водночас, сьогодні варто відмітити недостатнє поширення страхування серед населення, що значною мірою зумовлено провалами у державному регулюванні цієї галузі економіки. Як слушно відзначає О.І. Ледвій, державне правове регулювання страхової діяльності може сприяти розвитку масового добровільного страхування шляхом створення умов, які забезпечують стабільне фінансове становище страховиків, посилюють їх відповідальність за недотримання страхових договорів, стимулюють розширення страхового страхування послуги та покращити їх якість [6, с. 26].

Виокремлюючи детермінанти вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування, варто звернути увагу й на те, що українське законодавство надає страховим компаніям право оцінки страхового ризику, проведення (як самостійно, так і у взаємодії з органами виконавчої влади) перевірок дотримання правил договорів страхування та встановлення об'єктивності обставин страхових випадків. Однак наявна практика ведення страхових справ у компаніях показує, що для виявлення та документального підтвердження протиправних дій потрібне здійснення повноцінних процесуальних заходів. Розслідування страхових кримінальних правопорушень представляє велику складність навіть для слідчо-оперативних працівників, вимагає серйозної професійної кваліфікації та методичної підготовки.

У зв'язку з чим, проводячи аналіз організаційно-правових детермінантів, що обумовлюють вчинення таких кримінальних правопорушень, до основних негативних чинників, що сприяють криміналізації зазначеної сфери, слід віднести також низький рівень розслідування корисливих кримінальних правопорушень, перш за все тих, які вчинюються шляхом шахрайства. Звернемо увагу й на відсутність єдиної державної системи кримінологічного моніторингу сфери страхування – безперервного спостереження, оцінювання та прогнозування явищ, які спостерігаються на ринку страхових послуг. Негативним чином позначається і неналежна взаємодія та відсутність обміну інформацією між правоохоронними органами та основними учасниками ринку страхування (страховики, перестраховики та надавачі супровідних послуг на ринку страхування, їх об'єднання, клієнти). У розрізі цього, варто вказати і на низький рівень взаємодії українських та іноземних правоохоронних органів під час розслідування транснаціональних кримінальних правопорушень в сфері страхування.

До вказаної вище групи детермінант також можна віднести технічні передумови вчинення вказаних видів кримінальних правопорушень, до яких відносяться: а) недосконалість технічних засобів запобігання кримінальним правопорушенням; б) недоліки в організаційно-технічному забезпеченні механізму негайного реагування на більшість корисливих кримінальних правопорушень; в) відсутність спеціальної загальнодержавної автоматичної бази даних щодо кримінальних правопорушень у сфері страхування.

Узагальнюючи вищевикладене, варто додати, що схематично ланцюг причинно-наслідкових індивідуальних зв'язків, що обумовлюють вчинення кримінального правопорушення у сфері страхування, можна представити в такому вигляді: умови антисуспільного формування особистості, наявність антисуспільної спрямованості особи, внутрішні психофізіологічні чинники, зовнішні обставини, мотиви вчинення, досягнення відповідного результату. Як наслідок, в окремих споживачів на ринку страхування формується «ринковий» тип особистості. Його характерні риси: егоїзм, бажання у будь-який спосіб та будь-яким чином збагатитись, низька самооцінка, зневажливе ставлення до існуючих правових норм; пред'явлення якостей особистості, затребуваних в даний час в даному місці, незалежно від їх відповідності нормам моралі та закону тощо. Тобто, причини вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування на індивідуальному рівні, можна звести до корисливої орієнтації особистості, а також конформізму та схильності діяти під впливом інших осіб.

Висновки. Встановлено основні види детермінантів, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері страхування в умовах воєнного стану та перешкоджають сталому розвитку відповідного ринку, а саме: політичні (розгалуженість політико-правової системи; нестабільність, відсутність єдиної політики у сфері страхування); військові (щоденні ракетні обстріли, переміщення населення, обмеженість в перевірці необхідних даних за умов дистанційної роботи, відсутність концепції передбачення воєнних й політичних ризиків), соціально-економічні (глибина диференціації населення за рівнем доходів впливає на рівень соціально-економічної напруженості в суспільстві і відповідно, на рівень стабільності криміногенної ситуації, у тому числі й у сфері страхування), соціально-психологічні (відсутність укорінених традицій чесного підприємництва, високої культури на ринку страхування, дефіцит інформації щодо страхової історії юридичних та фізичних осіб), організаційно-правові (недосконалість законодавства, що регламентує ринок страхування, недоліки в структурі капіталу страхових організацій, низький рівень досудового розслідування, неналежна взаємодія та відсутність обміну інформацією між правоохоронними органами та учасниками ринку), технічні (недосконалість засобів запобігання кримінальним правопорушенням, а також

повільне впровадження та використання на практиці можливостей штучного інтелекту; відсутність державної автоматизованої бази даних кримінальних правопорушень у сфері страхування); індивідуально-поведінкові (деформація свідомості, деструктивний споживчий інтерес, корислива орієнтація, а також конформізм особи).

Доведено, що мінімізація криміногенних загроз у сфері страхування шляхом усунення вище перелічених причин і умов вчинення кримінальних правопорушень, здатна суттєво покращити поточний стан захищеності життя та здоров'я громадян, права власності, інвестиційний клімат, сприятиме іміджу України на міжнародній арені, швидкому відновленню її економіки та розвитку безпекової інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.Л. Федоренка. Київ: Вид-во Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.
2. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
4. Інценували ДТП задля страхових виплат: двоє львів'ян заgrimіли за ґрати. URL: https://vgolos.ua/news/inscenuvali-dtp-zadlya-strahovih-viplat-dvoie-lviv-yan-zagrimili-za-grati_1464158.html.
5. Ледвій О.І. Державна політика у сфері страхування: адміністративноправовий вимір. *Право. UA*. 2020. № 3. С. 83–88.
6. Ледвій О.І. Правові та організаційні засади запобігання правопорушенням у сфері страхування в Україні: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2021. 209 с.
7. Машина Н.І. Міжнародне страхування. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 504 с.
8. Мудь І.В., Рудик О.Р. Страхування банківських ризиків в Україні. Стратегічні орієнтири. 2018. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=316>.
9. Нежурбіда С.І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
10. Пивоваров В.В. Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 227 с.
11. Про страхування: Закон України від 18 лист. 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/print>.
12. Чи можна обманом отримати виплати від страхової? Схеми, що не працюють. URL: <https://hotline.finance.ua/articles/chi-mozhna-obmanom-otrimati-viplati-vid-strahovoji-shemi-shcho-ne-pracyuyut>.
13. Що відбувається зі сферою страхування під час війни? URL: <https://news.dtkk.ua/finance/bank-system/75808-shho-vidbuvajetsia-zi-sferoiu-straxuvannia-pid-cas-viini>.
14. Як війна змінила підхід до страхування воєнних ризиків. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/news_by_tag/yak-viyna-zminila-pidkhid-do-strakhuvannya-voennikh-rizikiv.